

Εισαγωγή

Α. ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΡΧΕΤΥΠΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ

1) Γενικά

Κάθε λαϊκός πολιτισμός συνιστά ένα πληθωρικό και ταυτόχρονα δυναμικό μέγεθος, το οποίο σήμερα ερευνάται, μελετάται, καταγράφεται και αναλύεται από διάφορες επιστήμες². Στην παρούσα εργασία, πέρα από την εικαστική ανάλυση, θα επικεντρωθούμε —μέσω της Ψυχοϊστορίας— στην Πολιτισμική Ψυχολογία της Θρησκείας, έτσι ώστε να ανιχνεύσουμε και εντοπίσουμε τα κυριότερα αρχετυπικά και θρησκευτικά στοιχεία της Σαρακατσάνικης ποδιάς.

Ο λαϊκός πολιτισμός, όπως και κάθε *πολιτισμός* (*cultura*), δεν συνδέεται μόνο αρχετυπικά με το *IEPON* εκ του γεγονότος ότι τα περισσότερα ήθη και έθιμα ανάγονται σε αρχαϊκούς (θρησκευτικούς) συμβολισμούς και τελετουργίες³ (πρβλ. *cultura* < *cult*), αλλά και εκ του ότι αγκαλιάζει —μεταξύ όλων των άλλων— θρησκευτικούς μύθους και σύμβολα⁴. Μάλιστα δε, ακόμα και αν κάποιες μορφές ή εκδηλώσεις του σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού μπορεί να φαίνονται άσχετες με το Υπερβατικό ή τη θρησκεία, η *Αναλυτική Ψυχολογία*, τουλάχιστον, μας βεβαιώνει ότι πίσω από τα «κοσμικά» αυτά σχήματα, τα οποία λειτουργούν ως (υπαρξιακά ή αξιακά) υποκατάστατα (στα *sports*, στη μουσική, στον κινηματογράφο, στο διαδίκτυο, στις διαφημίσεις και την τηλεόραση, στην εξωτερική εμφάνιση/ένδυση — κόμμωση — τατουάζ κ.λπ.)⁵, κρύβονται βαθύτερες (πρβλ.

2. Sean McCloud, «Popular Culture Fandoms, the Boundaries of Religious Studies, and the Project of the Self», *Culture and Religion* 4/2 (2003) 187-206.

3. Βλ. A. M. Greeley, *God in popular culture*, Th. More Publishing, 1988, 2000, Eric Michael Mazur & Kate McCarthy, *God in the Details: American religion in popular culture* (2000), Routledge, London & New York, 2011², pp. 108 ff.

4. Βλ. Sean McCloud, ό.π., Eric Michael Mazur & Kate McCarthy, ό.π., pp. 20 ff.

5. Sean McCloud, ό.π.

parallelomania) πνευματικές αναζητήσεις ή μεταμορφωμένοι (σύγχρονοι) «θεοί» (βλ. *είδωλα*). Όσοι τους αμφισβητούν ή τους αντιστρατεύονται, θεωρούνται «βέβηλοι». Κατ' αυτόν τον τρόπο, γεννιέται και αναπτύσσεται μια νέα λαϊκή θρησκευτικότητα ή/και πνευματικότητα⁶, η οποία συγκρητιστικά (βλ. *blurred selfidentities*⁷) εμπεριέχει — άκρως και ανάμικτα — φυσικά, μεταφυσικά, μυθικά, ιστορικά, ηθικά, βιολογικά, κοινωνικά, ιατρικά, αστρονομικά, θρησκευτικά, αισθητικά, ιδεολογικο-πολιτικά, οικονομικά (εμπορικά και καταναλωτικά), πολιτισμικά κ.ά. στοιχεία. Αυτή η λαϊκή θρησκευτικότητα/πνευματικότητα, που έχει προέλθει από την *προβολή* (*projection*) του μεταμοντέρνου (πολυπολιτισμικού) εαυτού μας, μας προσδίδει, με τη σειρά της, μια νέα ψυχική ταυτότητα.

2) Ψυχοϊστορία και λαϊκή τέχνη

Προκειμένου να προσεγγίσουμε θρησκευτοψυχολογικά την κουλτούρα των Σαρακατσαναίων και της αμφίεσής τους (μάλιστα δε της γυναικείας ποδιάς), θα πρέπει — εν συντομία — να ρίξουμε μια ματιά στην ιστορικοπολιτισμική τους κατάσταση, σε αυτό, πολύ μας βοηθά μια νέα επιστήμη⁸, η Ψυχοϊστορία.

Ψυχοϊστορία αποκαλούμε, σύμφωνα με μια ευρέως διαδομένη άποψη, τη μελέτη της ψυχολογικής πορείας και των διαδρομών των ιστορικών γεγονότων. Ειδικότερα, η Ψυχοϊστορία, χρησιμοποιεί τη (σύγχρονη) Ψυχάνάλυση σε συνδυασμό με τα πορίσματα των κοινωνικών επιστημών και ιδιαίτερα της Ανθρωπολογίας και της Εθνολογίας, προκειμένου να ερμηνεύσει τα βαθύτερα κίνητρα και τις κοινωνικοπολιτικές συμπεριφορές ηγετικών φυσιογνωμιών (βλ. ιστορική ψυχοβιογραφία), ομάδων και εθνών⁹.

Ο Σαρακατσάνικος λαϊκός πολιτισμός, έτσι όπως θα δειχθεί μέσα από την αισθητική και θρησκευτοψυχολογική ανάλυση της γυναικείας ποδιάς, εντάσσεται σαφώς στον Ορθόδοξο ανατολικό Χριστιανισμό, αλλά, βέβαια, με ετερογενείς ηθικο-θρησκευτικές προσμίξεις (πρβλ. θρησκευτικό συγκρητισμό), που κατ' ανά-

6. Eric Michael Mazur & Kate McCarthy, όπ.π., pp. 175 ff.

7. Michael Cuneo, *American Exorcism: Expelling Demons in the Land of Plenty*, New York: Broadway Books, 2001, p. 275.

8. Βλ. Jennifer F. Campbell, «Psychohistory: creating a new discipline», *J. Psychohist.* 37/1 (2009) 2-26.

9. Βλ. L. deMause, *Foundations of Psychohistory*, New York, Creative Roots, 1982, H. Lawton, *The Psychohistorian's Handbook*, New York: Psychohistory Press, 1988, 1989.

γκη (εφόσον απουσίαζε μια ορθολογική γνώση) παρεισέφεραν μέσω του Συλλογικού Ασυνείδητου.

B. ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΩΝ

Μια από τις αρχαιότερες ελληνικές φυλές, που οι ρίζες της χάνονται στα βάθη των αιώνων και που ορισμένοι ιστορικοί την ταυτίζουν με εκείνην των Δωριέων, είναι αυτή που εδώ και δυο αιώνες αποκαλούμε Σαρακατσάνικη, και τους ανήκοντες σε αυτήν, Σαρακατσάνους, Σαρακατσαναίους ή Καρακατσάνους¹⁰. Φύλο, χωρίς επιμειξίες, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 20ού αι., που έγραψε τη νεότερη ιστορία του, μετακινούμενο από τόπο σε τόπο, κυρίως μέσα από μια ζωή κτηνοτροφική, κατά βάση σκηνίτικη¹¹. Έτσι τουλάχιστον τους εμφανίζουν οι ιστορικές πηγές από το 1820. Η κλειστή κοινωνική τους οργάνωση και οι άγραφοι νόμοι τους έδιναν τη δυνατότητα, όπως υποστηρίζεται, «να είναι προσηλωμένοι σε πανάρχαια ήθη και έθιμα και να διατηρούν αυστηρά τις παραδόσεις σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής τους»¹², διασώζοντας έτσι αναλλοίωτο τον πολιτισμό και την ταυτότητά τους. Έχουν γραφτεί πολλά για τους Σαρακα-

10. Έχουν υποστηριχθεί διάφορες απόψεις για την καταγωγή των Σαρακατσάνων. Κατά την επικρατέστερη εκδοχή, πρόκειται για αυτόχθονες νομάδες με ρίζες και γλώσσα από αρχαιοτάτων χρόνων ελληνικές (αυτό πιστεύουν και οι ίδιοι οι Σαρακατσάνοι). Μερικοί τους συγχέουν με την εθνοτική ομάδα των Βλάχων, οι οποίοι ήσαν επίσης μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι και ζούσαν γύρω από την Πίνδο. Με τον καιρό, όλοι οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι έγιναν γνωστοί στον ελληνικό χώρο συνεκδοχικά ως «βλάχοι» και η εκτατική κτηνοτροφία ονομαζόταν συχνά «βλάχικο» (βλ. Λιάκουρη, όπ.π., σ.σ. 63-65). Αλλά, οι Βλάχοι ή Αρμάνοι μιλούσαν λατινογενή γλώσσα, ενώ η γλώσσα, η θρησκεία και η συνείδηση των Σαρακατσάνων είναι εντελώς ελληνικές (βλ. Ευάγγελου Παν. Παπιγκιώτη, *Σαρακατσαναίοι – Πορεία στον τόπο και στο χρόνο*, Αδελφότης των εν Αθήναις Σαρακατσαναίων Ηπείρου, Αθήνα 2012, σ. 9).

11. Αγγελική Χατζημιχάλη, *Σαρακατσάνοι*, τόμ. 1ος, Αθήνα, 1957, σ. κγ'. Προβλ. Άρη Πουλιανού, *Σαρακατσάνοι ο αρχαιότερος λαός της Ευρώπης*, Αθήνα, 1993, σ. 7. Οι Σαρακατσάνοι έγραψαν ιστορία και κατά την ελληνική επανάσταση, με οπλαρχηγούς τους Κατσαντώνη, Τζαβελλαίους, Μποτσαραίους κ.ά. (βλ. Αγγελική Χατζημιχάλη, όπ.π., σ. κε' και νδ'. Προβλ. Βασίλη Τσαούση, *Σαρακατσάνοι οι σταυραετοί της Πίνδου*, Σέρρες, Λαογραφικό Μουσείο Σαρακατσάνων, 2006, σ. 82).

12. Αγγελική Χατζημιχάλη, *Η Ελληνική λαϊκή φορεσιά. Οι φορεσιές με το σιγκούνι*, τόμ. 1, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 1978, σ. 298.

τοάνους¹³ και έχουν εκφραστεί κατά καιρούς διάφορες απόψεις, συχνά αντικρουόμενες, με τις οποίες δεν είναι αναγκαίο να ασχοληθούμε εδώ.

Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι οι Σαρακατσάνοι, ονομασία που είναι γνωστή από το 1849¹⁴, έγιναν νομάδες από το 1815 και μετά, για να μην υποκύψουν στον τουρκικό ζυγό¹⁵. Εγκατέλειψαν την αρχική τους κοιτίδα, η οποία τοποθετείται στην Ήπειρο, την Αιτωλοακαρνανία και την περιοχή των Αγράφων¹⁶, για να ζήσουν μια νομαδική ζωή στη Θράκη και να διασκορπιστούν σε όλη σχεδόν τη Βαλκανική χερσόνησο. Αρχικά, δεν είχαν πρόβλημα στις μετακινήσεις τους, αφού σύνορα εθνικών κρατών δεν υπήρχαν.

Με την απελευθέρωση και την οριοθέτηση του νεοελληνικού κράτους το 1830, ένα μέρος των Σαρακατσάνων έμεινε στο ελεύθερο ελληνικό κράτος (Πελοπόννησο, Στερεά Ελλάδα, Εύβοια, μέχρι Θεσσαλία), ενώ οι υπόλοιποι βρίσκονταν στις περιοχές, που ανήκαν ακόμα στην Τουρκία (Ήπειρο, Μακεδονία, Θράκη, Σερβία, Βουλγαρία). Οι Σαρακατσάνοι της Θράκης κινήθηκαν από την οροσειρά της Ροδόπης προς τη Βουλγαρία, ενώ ένα άλλο μέρος κινήθηκε προς τη Μ. Ασία. Οι δυσκολίες στις μετακινήσεις τους προς τη Βαλκανική, άρχισαν με την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας στη Βουλγαρία, το 1885. Για να περάσουν τα σύνορα, χρειάζονταν πλέον άδεια από τους Τούρκους, δίνοντας ταυτόχρονα εγγύηση για την επιστροφή τους. Εξαιτίας αυτών των προβλημάτων πολλοί αναγκάστηκαν να μείνουν μόνιμα στη Βουλγαρία και τη Σερβία¹⁷.

13. Συγγραφείς, που ασχολήθηκαν με το θέμα (ενδεικτικά): Δημ. Γεωργακάς, C. Hoeg, J. K. Campbell, Γ. Καββαδίας, Στ. Κυριακίδης, Ευριπίδης Μακρής, Τ. Parahagi, Βασ. Τσαούσης, Αγγελική Χατζημιχάλη κ.ά.

14. Έχουν γραφτεί πολλά για την προέλευση του ονόματος των Σαρακατσάνων. Βλ. Θωμά Γ. Καλοδήμου, *Σαρακατσαναίοι - Οι Αρχαιότεροι Ινδοευρωπαίοι Νομάδες*, Λαμία, 2006, σ.σ. 199-209, Βασίλη Τσαούση, όπ.π., σ. 43, Ν. Κατσαρού, *Οι Αρχαιοελληνικές Ρίζες του Σαρακατσιάνικου Λόγου*, Αθήνα, 1995, κ.ά. Κατά τη δημοφιλέστερη εκδοχή, το όνομά τους προέρχεται από τις τουρκικές λέξεις «καρα» (= μαύρος) και «κατσάν» (= ανυπότακτος, φυγάς).

15. Ευριπίδη Μακρή, όπ.π., σ.σ. 43-50. Βλ. και Θ. Καλοδήμου, όπ.π., σ.σ. 144-154, Ντάσιου Δ. Παναγιώτη, *Η «στράτα» των νομάδων Σαρακατσάνων Αγραφιωτών και το πολιτισμικό ίχνος της*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2011, σ.σ. 159-164.

16. Ερευνητές, όπως ο Β. Λαμνάτος, ο Π. Αραβαντινός, ο Ιω. Λαμπρίδης, ο Β. Τσαούσης, ο Κ. Κρυστάλλης κ.ά., ισχυρίζονται πως κοιτίδα τους ήταν το Βασταβέτσι, το Σακαρέτσι, το Συράκο και εν πάση περιπτώσει η ευρεία περιοχή των Αγράφων, των Τζουμέρκων, του Σουλίου και των Ιωαννίνων.

17. Διονύση Μαυρόγιαννη, όπ.π., σ.σ. 147-164. Βλ. και Ευριπίδη Μακρή, όπ.π., σ.σ. 74-75.

Στη διάρκεια του μεσοπολέμου αρχίζει να εγκαταλείπεται η νομαδική ζωή των Σαρακατσάνων. Μέχρι το τέλος της κατοχής και κυρίως στη δεκαετία του '50, αρκετοί από αυτούς θα αποκτήσουν μόνιμα δικά τους κτήματα σε διάφορα χωριά. Εκεί θα βόσκουν τα κοπάδια τους και θα ζουν μια ημιαγροτική κτηνοτροφική ζωή, κάνοντας παράλληλα και άλλα επαγγέλματα, ενταγμένοι πλέον στον ευρύτερο κοινωνικό ιστό.

– «Κατακαημένα μου βοννά και καταφρονεμένα,
Τι σκούζετε, τι δέρονεστε, τι το 'χετε μαράζι;
– Ούλλες οι στάνες έφυναν κι οι Σαρακατσαναίοι!
Μας έστειλαν μαύρη γραφή κι ένα πικρό χαμπέρι.
Να μην τους περιμένουμε, να μην τους καρτερούμε...»¹⁸.

Εικόνα 1. Τα μπλε φωτάκια δηλώνουν την εξάπλωση των Σ., με την Κασσανδρινή ενδυμασία.

18. Θωμά Γ. Καλοδήμου, *Σαρακατσαναίοι Οι Αρχαιότεροι Ινδοευρωπαίοι Νομάδες*, Λαμία, 2006, σ.σ. 260-261.

Εικόνα 2. Τα μπλε φωτάκια δηλώνουν την εξάπλωση των Σ., με την Πολίτικη ενδυμασία.

Εικόνα 3. Τα μπλε φωτάκια δηλώνουν την εξάπλωση των Σ., στη Βουλγαρία. Και οι τρεις εικόνες προέρχονται από το Λ.Ε.Μ.Μ.Θ.

Όλες οι δομές, που χαρακτηρίζουν την οργάνωση των Σαρακατσάνικων κοινοτήτων, εξελίσσονται μέσα στα πλαίσια της ενασχόλησης με την κτηνοτροφία, που ήταν και η κύρια πηγή βιοπορισμού τους, ακόμα και αν δεχθούμε πως αυτό προκύπτει από το 1815 και μετά.

Στις μετακινήσεις τους σε αναζήτηση βοσκοτόπων από τα χειμαδιά στα βουνά, τους ακολουθούσαν πάντα και οι οικογένειές τους μαζί με όλη τους την περιουσία.

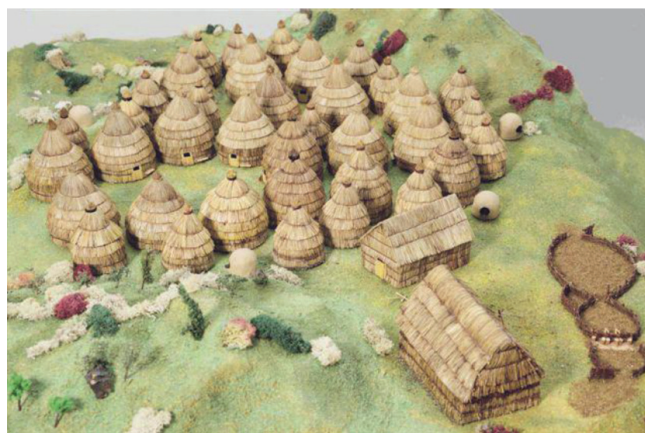
Αυτή η συνεχής μετακίνηση επηρέαζε και διαμόρφωνε τον ιδιόμορφο πολιτισμό των Σαρακατσάνων.

Οι γιορτές του Αϊ- Γιώργη και του Αϊ-Δημήτρη με το παλιό ημερολόγιο, ήταν που ρύθμιζαν την αναχώρησή τους για τα βουνά περί τα τέλη Απριλίου ή προς τα χειμαδιά κατά το τέλος Οκτωβρίου¹⁹.

Εικόνα 4. Παιδάκια των Σαρακατσάνων της Βουλγαρίας, που χορεύουν στην ορεινή τοποθεσία Καραντίλα, στο Sliven. Δεξιά διακρίνεται σε αναπαράσταση η τσιατούρα. Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα.

Πέντε με δέκα οικογένειες περίπου σχημάτιζαν το χειμαδιά. Πενήντα με εβδομήντα οικογένειες, που συγκεντρώνονταν το καλοκαίρι, έκαναν ένα μεγάλο τσελιγκάτο, δηλαδή «μια συνένωση οικογενειών (μια άτυπη κοινωνικο-οικονομική μονάδα-επιχείρηση), με στόχο την αποτελεσματικότερη εκμετάλλευση του ζωικού κεφαλαίου»²⁰.

Εικόνα 5. Μικρογραφία τσελιγκάτου. Α.Μ.Σ.

19. Γεώργιου Ν. Αγραφιώτη, *Οι Σαρακατσαναίοι των Αγράφων*, Αθήνα 1994. Βλ. και Βασίλη Τσαούση, ό.π., σ. 18.

20. Βλ. Ευάγγελου Παν. Παπιγκιώτη (επιμ), ό.π., σ. 10.

Με το που πλησίαζαν οι ημέρες της αναχώρησης, όλες οι ομάδες μάζευαν τα ρούχα και το νοικοκυριό τους και αφού είχαν αρμέξει τα πρόβατα, φόρτωναν τα άλογα και ξεκινούσαν για τον εκάστοτε προορισμό τους.

Εικόνα 6. Σαρακατσάνα με φορτωμένο άλογο. (Λ.Μ.Σ.)

Αυτή η ομαδικότητα πηγάζει από τη σχέση συγγένειας, που υπήρχε μεταξύ των οικογενειών, που αποτελούσαν το *τσελιγκάτο*. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους έμεναν σε αυτοσχέδιες τέντες, τις *τσιατούρες*, που στήνανε πρόχειρα με δυο πασσάλους και σκέπαζαν με τραγομαλλίσιο ύφασμα.

Όταν έφταναν στον τελικό τους προορισμό, κατασκεύαζαν ή επισκεύαζαν τις καλύβες τους (ή *κονάκια*), όπου θα στεγάζονταν οι οικογένειές τους και όλο τους το βίος, για όσο διάστημα θα έμεναν εκεί²¹.

21. Τα στιγμιότυπα της εικ. 7 είναι παρμένα από το φωτογραφικό λεύκωμα,